

KUR'AN DEYİMLERİNDE TEŞBİHİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Süleyman Koçak*

ÖZET

Kuran'ı anlamak büyük ölçüde onun üslubunu, sanatlarını, dil yapılarını anlamaktan geçmektedir. Bu anlamda deyimsele anlatım ve birçok sanatın ilk aşaması sayılan teşbih sanatı son derece önem arz etmektedir. Bu makalemizde Kuran deyimlerinde teşbihin temel özellikleri konusunu inceleyeceğiz ve böylece Kuran'ın etkili anlatımına ne derece katkısı olduğunu ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, teşbih, deyim, belâgat, üslup

ABSTRACT

BASIC CHARACTERISTICS OF COMPARISON IN THE IDIOMS OF QURAN

Understanding of Quran depends on comprehension of its method, rethorics and structures of language. In this sense, idiomatic explaining and comparison that is considered to be the first step of a lot of rethorics are more important. In this article, subject of basis characteristics of comparison will be studied and thus, it will be demonstrated to contribute comprehensive influence of Quran.

Key Words: Quran, comparison, idiom, rethoric, method

GİRİŞ

Kur'an, mutluluk rehberliğini dün olduğu gibi bugün de yerine getirebilecek güçtedir. Ancak günümüz insanları ile bu kitap arasındaki mesafe iyice açılmıştır. Onun mesajının gereği gibi anlaşılabilmesi ve bu mesafenin kapatılmasında hiç şüphesiz onun dilini ve üslubunu doğru anlamak birincil önem arz etmektedir¹.

* C.Ü.İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi.

¹ İnsanı var eden ve onu en iyi şekilde tanıyan Allah, onunla iletişim kurmak, ona varlığın hakikatini bildirmek, içinde bulunduğu karanlıklardan aydınlığa çıkarmak ve tüm ihtiyaçlarına cevap vermek üzere varlığının ilk günlerinden itibaren ilahî mesajlar göndermiştir. İnsanlığa ulaştırılmış son ilahî mesaj olan Kur'an, mutluluk için gerekli olan tüm maddî ve manevî ihtiyaçlara cevap verebilecek muhtevaya sahip mükemmel donanımlı bir kitaptır. Çünkü o, alim ve hakim olanın sözüdür. O, mutluluk rehberliğini dün olduğu gibi bugün de yerine getirebilecek güçtedir. Ancak günümüz Müslümanları ile bu kitap arasındaki mesafe iyice açılmıştır. Onun mesajının gereği gibi anlaşılabilmesi ve bu mesafenin kapatılmasında hiç şüphesiz onun dilini ve üslubunu doğru anlamamanın katkısı inkâr edilmez. Bu nedendir ki Kur'an'la

Gerçek şudur ki dini metinler öncelikli olarak edebi metinlerdir. Çünkü bu metinler, muhatap üzerindeki etkilerini, büyük ölçüde üslup öğeleri ile şiir ya da nesir nitelikli dilsel yapıları çerçevesinde icra ederler. Bu anlamda Kur'an'ın edebi üslup ve dile dayanan bir metin olduğunu söyleyebiliriz. Kur'an'ın ilahi kaynaklı bir kelim olmasına rağmen dilinin beşeri oluşu, onun mesajının anlaşılması ve çözümlenmesi için beşere ait yöntemlerin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır².

Şüphesiz deyimler/deyimsel anlatım³, Kur'an dili ve üslubunun en önemli öğelerinden biridir. Onu anlamak büyük ölçüde Kur'anın anlatım şifresini çözmek demektir.

doğru iletişim kurulabilmesi sadedinde yapılması gereken ilk iş, mealler fur-yasına bir yenisini eklemek ya da yorum adına onlarca cilt tefsir yazmak değil, Kur'an dilinin ve üslubunun kendine mahsus özelliklerini ortaya koymak olmalıdır. (Cündioğlu, *Kur'an'ı Anlama'nın Anlamı*, s. 126-127)

- ² Gerçek olan şudur ki, dini metinler, öncelikli olarak edebi metinlerdir; çünkü bu metinler, muhatap üzerindeki etkilerini, büyük ölçüde üslup öğeleri ile şiir ya da nesir nitelikli dilsel yapıları çerçevesinde icra ederler. Bu anlamda Kur'an'ın edebi üslup ve dile dayanan bir metin olduğunu söyleyebiliriz. Kur'an'ın ilâhî kaynaklı bir kelim olmasına rağmen dilinin beşeri oluşu, onun mesajının anlaşılması ve çözümlenmesi için beşere ait yöntemlerin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Kur'an, Arap edebiyatının ilk ve en önemli şaheseridir. O edebi (sanatsal) bakış açısıyla incelenirse ve bu da hakıyla gerçekleştirilirse herkes ondan azamî ölçüde istifade edebilir; hukuk, inanç, ahlak, toplumsal düzen gibi işlediği her konuda ona başvurabilir. (Suyûti, *el-İtkân*, II, 307; Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, s. 10-31; Ayrıca bkz. Diraz, *En Mühim Mesaj Kur'an*, s. 110-157; Râfî, *İcâzu'l-Kur'an*, s. 62-70; Kutup, *Kur'an'da Edebî Tasvîr*, s. 19-27; Hüli, Emîn, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*, s. 77-94; Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı*, s. 47-93; Cündioğlu, *Anlamın Buharlaşması ve Kur'an*, s. 8-27; Pala, "İcâz ve Kompozisyon", s. 4; Tülücü, "Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Süreci İçinde Arap İleri Gelenleri İle Edib ve Şairlerinin Ona Karşı Tavrı ve Taktikleri", s. 49-52.)
- ³ Deyimler, genel dilbilim açısından her dilde birçok ortak özellik göstermelerine rağmen dillerin kendine has özelliklerinden dolayı her dilde az çok değişen tanımlamalara tabi tutulmuşlardır. Aynı dil içerisinde görülen ayrı tanımlamaları ise dilcilerin tanımlamada ayrı kriterleri kullanmalarına bağlamak mümkündür. Bu anlamda Arap dilinde de farklı deyim tanımlarına tanık olmaktadır. Bunlar içerisinde önemli olanları zikretmek istiyoruz: Deyim; tek tek anlamlarından farklı bir anlam taşıyan kelime topluluklarıdır. (Komisyon, *el-Mucemu'l-Esâsi*, s. 817.) İki veya daha fazla sözcükten meydana gelen tek tek anlamları toplamından farklı yeni bir anlam ifade eden dilsel birimdir. (Komisyon, *el-Mu'cemu's-Siyâki*, Mukaddime.) Gerçek ve zahiri anlamından sıyrılarak mecaz veya kinaye yoluyla yeni bir deyimsel ve belagî (sanatlı) anlam ifade eden kalıplaşmış yapıdır. (Ebû Sa'd, s. 5; Kâsımî, s. 28.) Genellikle anlamı tek tek sözcüklerin anlamlarından ortaya çıkmayan

Bu anlamda Kur'an'ın deyimsel yapısının dil, edebiyat, kültür vb. açılardan kapsamlı bir şekilde ele alınması, deyimsel anlatımın Kur'an anlatımındaki yeri, gayesi, boyutları vb. konuların ele alınıp incelenmesi günümüz araştırmacılarının önünde önemli bir görev olarak durmaktadır.

Deyimsel anlatım, konuları ele alırken hem akla hem duygulara ve hem de vicdana etkileyici bir üslupla hitap etmek üzere teşbih, mecaz, istiare, kinaye vb. sanatlara başvurur.

Kur'an'ın deyimsel yapılarını anlamada ve çözümlemede hiç şüphesiz söz sanatları önemli yol işaretleri mesabesindedir. Ancak teşbih sanatı, yaygın bir kullanım alanına sahip olması ve birçok sanatın da ilk aşaması sayılması hasebiyle daha fazla bir önemi haizdir. Bu makalemizde Kur'an'ın deyimsel yapılarında çok önemli bir yeri olan teşbihin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilmek için onun temel özelliklerini ortaya koymaya çalışacağız.

Kur'an deyimlerinde teşbihin⁴ temel özelliklerine geçmeden önce teşbihin ne denli etkili bir sanat olduğu ve bunun nedenle-

tekbir dilsel birim(anlam birim)dir. (Kâsımî, s. 28.) Yukarıda yapılan tanımlardan hareketle biz Arap dilinde deyimî şöyle tanımlayabiliriz: "Genellikle iki veya daha fazla sözcüğün yan yana gelerek kendi gerçek anlamlarından sıyrılıp fazlaca bir değişikliğe izin vermeyecek şekilde tek bir dilsel birim halinde bir takım söz sanatlarının etkisiyle yeni bir anlam kazandığı etkili ve sanatlı anlatım biçimi olan kalıplaşmış dil ögesidir". (Komisyon, *el-Mucemu's-Siyâki*, Mukaddime; Komisyon, *el-Mucemu'l-Esâsi*, s. 817; Ebû Sa'd, s. 5; Kâsımî, s. 28.) Arap Dilinde deyimlerin çeşitleri, kapsam ve sınırı, diğer dil öğeleriyle olan farklılıkları, temel özellikleri konularında bkz. Koçak, *Kur'an'da Deyimler*, s. 42-76.

⁴ Aralarında çeşitli yönlerden benzerlik bulunan varlıkları, belirli edatlar yardımıyla benzetme sanatına denir. (Hâşimî, s. 247; Bekrî, *el-Belagatu'l-Arabiyye*, II, 13; Atîk, *fi'l-Belagati'l-Arabiyye*, s. 61; Bilgegil, s. 134-135; Fadl, *el-Belaga*, s. 17.) Teşbih sanatında en az iki, en fazla dört öge bulunur. Bunları şöyle sıralayabiliriz: 1) Müşebbeh (benzeyen): Birbirine benzetilen kavramlardan güçsüz, zayıf olanıdır. 2) Müşşebbeh bih(benzetilen): Kavramlardan daha güçlü ve üstün olanıdır. Bu ikisine teşbihin tarafları da denir. Teşbihin olmazsa olmazlarıdır. 3) Vech-i şebeh (benzetme yönü): Benzeyen ve benzetilen arasındaki ortak noktadır. Zaten benzetme bu ortak noktayı belirtmek için yapılır. (Komisyon, *el-Belagatu'l-Vâdha*, s. 20; Hâşimî, s. 247-248; Soysal, s. 98; Kocakaplan, s. 161-162; Tahirul-Mevlevî, s. 168-169; Bilgegil, s. 134-135; Fadl, *el-Belâga*, s. 22.) 4) Edat-ı teşbih (benzetme edatı): Taraflar arasında benzetme ilgisini Kur'ân (كأن، مثل، نحو، مماثل، مشابه، يماثل، يشابه،) Taraf

... (بضارع، يحاكي vb. edatlardır. (Bekrî, *el-Belagatu'l-Arabiyye*, II, 24-25.) Örnek olarak العلم كالنور في الهداية “ilim yol göstermede ışık gibidir” cümlesinde العلم müşebbeh, كالنور müşebbeh bih, الهداية vech-i şebeh, كاف da teşbih edatıdır. (Komsyon, *Belagat*, s. 85.) Teşbih sanatı, bu öğelerin bulunup bulunmamasına göre kısımlara ayrılır. 1) Bütün öğeleri bulunan teşbihe mufassal (ayrıntılı) teşbih denilir. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi. 2) Benzetme yönü yani vech-i şebeh söylenilmeden yapılan teşbihe ise mücmel veya muhtasar (kısaltılmış) teşbih adı verilir. Örneğin العلم كالنور gibi. 3) Sadece benzetme edatının bulunmadığı teşbihe de müekked (pekiştirilmiş) teşbih denir. العلم نور في الهداية örneğinde olduğu gibi. 4) Teşbihin sadece taraflarının yani olmazsa olmazlarının kullanıldığı teşbihe ise belîğ (güzel) teşbih adı verilir. العلم نور gibi. (Komisyon, *el-Belagatu'l-Vâdiha*, s. 25; Komisyon, *Belagat*, s. 90-92; Fadl, *el-Belaga*, s. 54, 56; Soysal, s. 99, 100; Kocakaplan, s. 162-168; Bilgegil, s. 145; Tahiru'l-Mevlevi, s. 169.) Daha önce de belirttiğimiz gibi meseller temelde teşbihe dayanan yapılardır. (Gatâmiş, s. 18, 263; İmîl Bedî', I, 52-53.) Deyimlerde ise teşbih (التشبيه الصريح) bu sıklıkta rastlanan bir sanat değildir⁴. Bu teşbih çeşitlerinden deyimlere konu olanlar ise şunlardır: (İmîl Bedî', I, 52-53; Gatâmiş, s. 29; Şerif Mansûr, *el-Emsâl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 17.) 1) *Mücmel teşbih*: Örneğin سواسية كاسنان الحمار “eşegin dişleri gibi eşit/tam eşit”. (Zemahşerî, *el-Müstaksâ*, II, 124; Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, I, 329; İmîl Bedî', I, 52.) 2) *Teşbih-i belîğ*: هو شيطان “O şeytandır/çok güçlü, bozguncu, azgın, kibirli”. (Câhiz, *el-Hayavân*, I, 300; Seâlebî, *Simâru'l-Kulûb*, s. 422; Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, I, 50; Ebû Sa'd, s. 135; İmîl Bedî', III, 192.) 3) *Bazı dâimlerin mübalağalı teşbih olarak gördükleri... أفعل من... dan daha güçlü, ... daha zayıf” kalıbındaki deyimler*: Örneğin أجوع من ذئب “Kurttan daha aç/aç kurt gibi, çok aç”. (Askerî, *Cemheretu'l-Emsâl*, I, 332; Zemahşerî, *el-Müstaksâ*, I, 57; Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, I, 86; İmîl Bedî', I, 53.) Teşbih sanatı, kelimelerin gerçek manaları ile yapıldığı halde, mecaz sanatları yani kelimenin mecazî manası ile yapılan sanatlar grubuna girer. Kelimeler gerçek anlamlarında kullanıldıkları halde, meydana getirdikleri anlam bütünlüğü mecazî -benzeşme ilgisile kurulan mecaz- bir hüviyet kazanır. (İbn Reşîk, *el-Umde*, I, 459; Kocakaplan, s. 161; Bilgegil, s. 134.) 4) *Teşbih-i Temsîlî*: Analoji (temâsül), benzeşme ilgisile kurulan ve deyimlere konu olan teşbih çeşitleri arasında teşbih-i temsîliyi sayabiliriz. Teşbih-i mürekkep ve temsil olarak da isimlendirilen bu teşbih, (Gatâmiş, s. 135; Fadl, *el-Belâga*, s. 194.) müşebbeh ve müşebbeh bihin mürekkep (çok unsurdan oluşan bir bütün) olması sonucu vech-i şebeh'in de mürekkep olduğu teşbihlerdir. (Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 346; Kazvîni, *el-İzâh*, IV, 90; Bekrî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 33; Fadl, *el-Belâga*, s. 64.) Örneğin kendilerine Tevrat verildiği halde ondan faydalanamayanların, sırtında faydalı kitaplar yüklenmiş eşeğe benzetilmesi gibi. (Câhiz, *el-Hayavân*, II, 257; İmîl Bedî', III, 584; Âyet için bkz. Cuma, 62/5.) Bu teşbih-teki benzetme yönü ise “faydalı bir şeyi taşımak ve yorgunluktan başka bir şey elde edememe”den oluşan bir bütün (terkip)dür. (Hâşimî, s. 265; Fadl, *el-Belâga*, s. 65.) Teşbih-i temsîlî, teknik olarak istiâre-i temsîliye benzer. (Fadl, *el-Belâga*, s. 194; Kocakaplan, s. 169.) Teşbih-i temsîlî teşbih edatının açık ve gizli olması açısından ikiye ayrılırlar. a. Benzetme edatının açık olduğu teşbih-i temsîlîler. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi. b. Benzetme eda-

rini belirtmek, genel olarak Kur'an teşbihinin gayelerini ve çeşitlerini tespit etmek, teşbihin İslam öncesi Arap edebiyatındaki bazı özelliklerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Böylece Kur'an'ın, etkili bir anlatım biçimi olan deyimlerde neden teşbihi seçtiği da-

tının gizli olduğu teşbih-i temsiller: İstiâre-i temsiliye için de vereceğimiz şu misali, teşbih-i temsilin bu çeşidi için verebiliriz. Bir işte tereddüt eden kimse için أراك تقدم رجلا وتؤخر أخرى "Senin bir ileri gidip bir geri çekildiğini görüyorum" (Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, II, 428; İmîl Bedî, V, 739; Ebû Sa'd, s. 254; Komisyon, *el-Mu'cemu's-Siyâkî*, s. 144; Cürcânî, *Esrâru'l-Belâga*, s. 99-100.) denilmesi gibi. Bu cümlenin takdiri şöyledir: أراك في ترددك مثل من يقدم رجلا ثم يؤخرها مرة أخرى "Seni tereddüdünde bir ileri bir geri giden kimseye benzetiyorum". Cümlede teşbih edatı hazfedilmiştir. Vech-i şebeh ise "bir ileri bir geri gelme"den oluşan terkiptir. (Hâşimî, s. 265.) Teşbih-i temsili, istiâre-i temsiliye'nin ilk aşamasıdır yani istiâre-i temsiliye, teşbih-i temsili üzerine bina edilmektedir denebilir. (Hâşimî, s. 333.) Bundan dolayıdır ki birçok edebiyat kaynaklarında temsil ve teşbih aynı anlamda ve birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Bu son şekliyle teşbih-i temsili, deyimsel yapılar da özellikle de meselî deyimlerde çok sık rastlanan bir sanattır. 5) *Teşbih-i Zumnî* (التشبيه الضمني): Müşebbeh ve müşebbeh bihi, -bilinen teşbih çeşitleri (الصريح) 'inden farklı olarak açıkça belirtilmeyip (غير صريح) terkipte ima (telmih) edildiği teşbihlerdir ve müşebbehe isnat edilen hükmün (iddianın) mümkün olduğunu ispatlamak için kullanılır. İddia müşebbeh, iddianın ispatı için getirilen delil niteliğindeki cümle ise müşebbeh bihtir. Sarih (açık) teşbihlerin (الصريح) tersi bir teşbih çeşidi olduğu için kapalı anlamında الغامض, الكناني, التشبيه الضمني, şeklinde isimlendirilirler. Bu teşbihlerde iddiayı ispat için getirilen cümleler, genellikle doğruluğu ve gücü halk tarafından tescil edilmiş, itiraza mahal bırakmayacak şekilde herkes tarafından kabul görmüş deyim ve mesellerden seçilir. (Cürcânî, *Esrâru'l-Belâga*, s. 127; Hâşimî, s. 274; Şerif Mansûr, *el-Emsâl fi'l-Kur'âni'l Kerîm*, s. 31; Beyânünî, *Darbu'l-Emsâl*, s. 25; Bekrî, *el-Belagatu'l-Arabiyye*, II, 48; Fadl, *el-Belâga*, s. 69, 72.) Bu anlamda bedi ilminin konusuna giren ve bir düşünceyi ispat etmek için mesel ve vecize kullanma sanatı olan irsal-i mesel (irâd-ı mesel)le örtüşmektedir. (Hâşimî, s. 274; Tahîru'l-Mevlevî, s. 70; Kocakaplan, s. 61; Soysal, s. 51.) Bazı edebiyatçılar ise bunun teşbihten çok teşâbüh olduğu görüşündedirler. Zira teşbihte tefavüt (taraflar arasında farklılık), teşâbühte ise eşitlik esastır. Örnek: "فإن تنفق الأنعام وأنت منهم * فإن المسك بعض دم الغزال" "Sen içlerinden biri olmana rağmen insanlardan üstünsen (bunda şaşılacak bir şey yoktur) zira misk, ceylan kanından elde edilir (ama onun her şeyinden üstündür)". (*Dîvânu Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî*, II, 573, 580; Cürcânî, *Esrâru'l-Belâga*, s. 109; İmîl Bedî, VI, 171.) Şair Mütenebbî, övdüğü Seyfû'd-Devle'nin, kendisinde bulunan bazı hasletlerden dolayı diğer insanlardan ayrıldığını iddia edince, bu iddiasının mümkün olduğunu ispatlamak için övülen şahsı, bir mesel kullanarak menşei ceylan kanı olan miske benzetmiş ve böylece iddiasının doğruluğunu ispatlamaya çalışmıştır. (Cürcânî, *Esrâru'l-Belâga*, s. 110; Komisyon, *Belâgat*, s. 93.) Deyim ve mesel açısından son derece zengin olan bir sanattır.

ha iyi anlaşılacak ve cahiliye dönemi teşbihle arasındaki fark da orta çıkacaktır.

A. KUR'AN TEŞBİHİN ETKİSİ

Her şeyden önce bilmek gerekir ki etkili bir teşbihte bir araya gelen birkaç önemli husus vardır.

1. Edebiyatçının ustalığı, üstün beceri ve kabiliyeti: Bunun için bitmez tükenmez bir hayal gücüne, coşkulu ve yoğun duygulara, bir de birbirine benzeyen durumları fark edebilecek, oradan sonuç çıkarabilecek kıvrak bir zekâ ve anlayış gerekmektedir. Zira edebiyatçının görevi iki şey arasında olmayan bir ilişki, ortaklık ve bağlantı kurmak değil –görünürde birbirine zıt ve birbirinden farklı olan şeyler arasında- zaten var olan ilişkiyi ortaya çıkarmaktır.

2. Teşbihi etkili kılan ikinci husus da duyulardır. Zira bilinmektedir ki insan soyuttan daha fazla somut olandan, yani duyularla algılanan şeylerden etkilenir. Bu yüzden ki teşbihte benzetilen, çoğunlukla somut şeylerden oluşur.

3. Üçüncü husus ise akıldır. Ancak akıl duyular olmadan teşbihte tek başına fazlaca bir tesir oluşturmaz. Teşbihin makbul ve güzel olabilmesi için akıl ve duyuların yanı sıra mutlaka üçüncü bir şeyin daha olması gereklidir. O da iç duyguların, vicdanın, şuur ve sezginin merkezi olan ruhtur.

Bu girişten sonra teşbihin etkili bir anlatım şekli olmasının nedenleri olarak şunları sayabiliriz.

a. Teşbihin etkili olmasının birinci nedeni, nefsi soyut olandan somuta, düşünceden davranışlara, kapalı olandan açık ve aşikâr olana doğru bir yolculuğa çıkarmasıdır. Bu şekilde o, var olan şüpheleri ve vehimleri ortadan kaldırır. Zira duymak görmek gibi değildir ve insan nefsinin somutla olan ilişkisi soyutla olan ilişkisinden her zaman öncedir.

b. Tesirin ikinci nedeni ise teşbihin birbirinden farklı, uzak ve zıt gibi görünen şeyler arasındaki benzerliği ortaya çıkarmasıdır. Bu da insanın gönlüne hitap eden, onu okşayan ve rahatlatan bir husustur.

c. Tesirin bir diğer nedeni de var olan bu benzerliği ve ilişkiyi ortaya çıkarmanın, düşünsel bir çabayı zorunlu kılan bir olay

olmasıdır ki bu insanın kalben ve ruhen fevkalade zevk ve lezzet duyduğu bir husustur⁵. Bu durumu örnek bir deyimle açıklamaya çalışalım. ... كباسط كفيه إلى الماء ... “... avucunu suya doğru açıp ağzına gelmesini bekleyen / açık elle su avuçlamaya çalışan kimse gibi”⁶. Ayet, Allah’tan başkasına kulluk edenlerin ellerine hiçbir şey geçmeyeceğini, çünkü o ilahların hiçbir şekilde onlara fayda veremeyeceklerini açıklamaktadır. Bu durum herkesçe bilinen çok açık bir konu olmasına rağmen teşbihle ifade edilmesi, olaya daha fazla bir açıklık ve netlik kazandırmış, anlamın zihinlere daha iyi yerleştirilmesine katkıda bulunmuştur. Zira benzetilen olay duyularla algılanabilecek açık ve aşikâr bir gerçektir. Nitekim avucunu suya doğru açıp ağzına gelmesini beklemeyenlerin veya açık elle su avuçlamak ve ağzına götürmek isteyenlerin hiçbir şekilde susuzluklarını gideremeyeceği ortadadır⁷. Bu iki durumu bir araya getirip güzel bir sonuç çıkarmak için yapılan düşünsel faaliyet aynı şekilde insana fevkalade bir lezzet vermekte, ruhun edebî zevkine hitap etmektedir.

Kur’ân teşbihleri konusunda günümüze kadar çok çeşitli çalışmalar yapılmış, birçok kıymetli eser ortaya konmuştur. Her yazar konuyu kendi üslûbuyla açıklamaya çalışmış, kendinden öncekilerin eksikliklerini telafi etmeye gayret etmiştir. Bütün bu çalışma ve gayretler, Kur’ân’daki *icazı* tam olarak yansıtacak şekilde Kur’ân teşbihlerinin şeklindeki fevkaladeliği, ifadesindeki *icazı* ve anlamındaki mükemmelliği tam olarak ortaya çıkarmaya yetmemiştir. Ancak bu çalışmalardan çıkan ortak kanaat şudur

⁵ Fadl, *el-Belâga*, s. 74-75.

⁶ Ra’d, 13/14.

⁷ el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, II, 61; Ebû Ubeyde, *Mecâzu’l-Kur’ân*, I, 327; İbn Kuteybe, *Müşkilü’l-Kur’ân*, s. 224; Garîbu’l-Kur’ân, s. 226; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VII, 364-366; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, III, 144; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, II, 188; Maverdî, *en-Nüketü ve’l-Uyûn*, III, 102-103; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, II, 354; Vâhidî, *el-Vasît*, III, 11; Nisâbüri, *Vadhu’l-Bürhân*, I, 474; İbn el-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IV, 234-235; İzz, *Tefsîru’l-Kur’ân*, II, 150; Kurtubî, *el-Câmi’*, III, 10; Ebu’l-Hayyân, *Bahru’l-Muhît*, VI, 367-368; Semir, *Umdetu’l-Huffâz*, I, 215; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, s. 850; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, VIII, 179-180; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IV, 2968; Muhittin Derviş, *İrâbu’l-Kur’ân ve Beyânuh*, V, 102-103; Mahmut Sâfi, *İrâbu’l-Kur’ân ve Beyânuh*, VII, 107; Muhammed Fuâd, *Mu’cemu Garîbi’l-Kur’ân*, s. 14; Fadl, *el-Belâga*, s. 75; Komison, *Mu’cemu Elfâzi’l-Kur’ân*, I, 96; *el-Mu’cemu’s-Siyâkî*, s. 106.

ki Kur'ân, Arap dili ve edebiyatına uygun olarak inmiş ve onların teşbih, istiare vb. beyan üslûplarında takip ettikleri yöntemleri takip etmiştir. Bu nedendir ki klasik kaynaklarda Kur'ân teşbihleri işlenirken bol bol cahiliye şiirlerinden örnekler kullanılmıştır. Ortaya çıkan ikinci gerçek ise Arapların Kur'ân edebiyatından çok fazla etkilendikleri, özellikle teşbih üslûbunda ona çokça öykündükleri fakat ondaki seviyeyi bir türlü yakalayamadıklarıdır⁸.

Genel olarak belâgat kitaplarını ve tefsirleri dışarıda tutarsak çağdaş yazarlar arasında Kur'ân teşbihleri konusunda en orijinal tespitlerde bulunan ve yapılan çalışmaları ciddi bir eleştirel yaklaşımla değerlendirmeye tabi tutan birisi olarak Ahmed Bedevî'yi görmekteyiz. Yazarın bu konudaki görüş ve değerlendirmelerine zaman zaman yer vermeye çalışacağız.

B. KUR'AN TEŞBİHLERİNİN GAYESİ

Teşbihin asıl gayesi, duyguları açık ve net bir şekilde ortaya koymak ve ruhta etki bırakmaktır. Bu aynı zamanda edebiyatın tamamının gayesidir. Çünkü edebiyat, sanatçının yaşadığı tecrübeleri, içinde dolaşan duygu ve sezgileri başkalarına aktarma üzerine kuruludur. Ancak insanın duygu ve sezgilerini ifade etmede sahip olduğu araçların en yeterli ve etkili teşbihtir. Zira insan herhangi bir şeyde bir ışık ve pırıltı gördüğünde onun ışığını başka şeyleri aydınlatmak için kullanır. Teşbihe başvuran sanatçının yaptığı da hemen böyle bir şeydir. Bu inceliği herkesin önce fark eden ve dile getirenlerden birisi olarak Cürcânî, teşbih konusunda şu orijinal ifadelerle yer vermektedir: “Onun, doğu ile batıyı, kuzeyle güneyi birleştirecek derecede farklılıkları kaynaştırma konusunda sihre benzeyen bir tesiri vardır. Hayal dünyasında dolaşan anlamları ete kemiğe büründürüp hayalet olarak karşına diker. Dili olmayanı konuşturur, konuşamayanı bülbüle çevirir, cansıza hayat verir. Zıtlıkları ahenge dönüştürür, ölümle hayatı, suyla ateşi bir araya getirir”⁹.

Bedevî'ye göre önceki müellifler, benzeyenle benzetilen arasındaki benzerlik veya farklılığı ortaya çıkarmanın akıl olduğu iddiasıyla teşbihte, akli ve duyuları temel almışlar ve ruhta uyandırdığı tesiri, acıyı ve sevinci yani vicdanı, şuuru, sezgi ve duyguları

⁸ Zerzûr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 310-313.

⁹ Cürcânî, *Esrârü'l-Belâga*, s. 103; Zerzûr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 310-315.

göz ardı etmişlerdir. Ona göre teşbih, benzeyenle benzetilen arasındaki ilişkiyi ruhta bıraktığı iz açısından fark etme olayıdır. Çünkü insan teşbihle herhangi bir şeye karşı olan duygularını daha net ve anlaşılır bir şekilde ortaya koyar ve dinleyici, konuşanın ne hissettiğini daha iyi anlar. Bu ise yalın bir anlatım değil, sanatsal bir anlatım şeklidir. “O ilmiyle amel etmiyor, ilminden istifade etmiyor” هو لا ينتفع بعلمه sözüyle “O kitap yüklü eşek gibidir” كمثل الحمار يحمل أسفارا veya إنه كالحمار يحمل أسفارا sözü arasındaki fark da buradan doğmaktadır¹⁰. Bütün bulardan anlaşılıyor ki belâgat kitaplarında teşbihin gayeleri konusunda yazılıp çizilen şeylerin birçoğu, duyguları açıklama, tecrübe veya düşünceleri aktarma gibi görevleri yerine getiren sanatsal teşbihin (التشبيه الفني) gayeleri arasında yer almamaktadır¹¹.

C. KUR'AN TEŞBİHİN ÇEŞİTLERİ

Kur'ân teşbihlerinin taksiminde temel alınacak birçok husus vardır. Ancak biz burada konumuzla doğrudan ilgisi olması hasebiyle benzeyenin ve benzetilenin soyut veya somut olmaları açısından yapılan ayrımı ele alacağız.

Belâgatçiler teşbihi, benzeyen ve benzetilen açısından dört kısma ayırmaktadırlar. Çünkü bu taraflar ikisi birden, ya somut (hissi) veya soyut (aklı, fikrî, vicdanî) tur veyahut soyut olan somut veya somut olan soyuta benzetilmiştir. Kur'ân'da bütün bu çeşitlerin tamamının konu edilip edilmemesi konusunda edebiyatçılar arasında farklı görüşler vardır. Bir kısmı bu dört çeşidin de Kur'ân'da örneklerinin olduğunu iddia etmişlerdir. Bu edebiyatçılardan birisi Habenneke'dir. O bu konuda şunları söylemektedir: “... Kur'ân'da dış duyuyla algılananın (somutun) iç duygularla algılanana (soyuta) benzetilmesine örnek olarak, annenin sevgiye benzetilmesini, düşmanın kin ve nefrete benzetilmesini, ateli ve volkanik patlamaların öfkeli bir insanın içinde beslediği büyük

¹⁰ Câhiz, *el-Hayavân*, II, 257; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 219, III, 155; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, III, 362; Vâhidî, *el-Vasît*, IV, 295; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 5, 6; Nihâyetu'l-Îcâz, s. 203-204; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, IV, 311; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 4957-4958; Yahya b. Hamza, *et-Tırâz*, s. 169; Ahmet Cemal, *el-Mebâhisu'l-Belâgiyye*, s. 124; Mahmut Sâfî, *Îrâbu'l-Kur'ân ve Beyânüh*, XIV, 246; Muhittin Derviş, *Îrâbu'l-Kur'ân ve Beyânüh*, X, 91; İmîl Bedî', III, 584; ayet için bkz. Cuma, 62/5.

¹¹ Zerkûr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 316.

bir kızgınlığa benzetilmesini verebiliriz. Nitekim Cenab-ı Hak cehennemden bahsederken şöyle buyurmaktadır: “... تكاد تميز من الغيظ: ... oraya atıldıklarında onun feveran eden iç geçirişini işitirler. Öfkesinden neredeyse çatlayacak hale gelir...” Ayette, cehennem ateşinin alev alev, çatır çatır yanması ve bunun sonucunda oluşan yüksek basınç kızgın bir insanın içinde, onu patlatıp param parça edecekmiş, çatlatacakmış gibi git gide büyüyen bir kızgınlığa, öfkeye benzetilmiştir¹².

Konuyla ilgilenen müelliflerin büyük bir kısmı ise Kur’ân teşbihlerinin genel amaçları dikkate alındığında somutun somuta az, soyutun soyuta ve soyutun somuta benzetildiği örneklerin ise ağırlıkta olduğu ancak soyutun somuta benzetildiği teşbih çeşidinin Kur’ân’da kesinlikle bulunmadığı düşüncesindedirler. Gerekeç olarak da şunları saymaktadırlar: Soyut somuttan önce ve daha güçlü, soyut asıl somut türev olduğu için bu çeşidin mümkün olduğu iddiası, aslı fer’, güçlüyü zayıf hale getirmek olur ki bu doğru değildir”. Olay bununla da kalmaz teşbihin açıklık ve etki gibi temel iki gayesine de ters düşer. Zira somutun soyuta benzetilmesi, teşbihe kapalılık, anlaşılmazlık ve etkisinin azalmasından başka bir şey katmaz. Kur’ân’da böyle bir şeyin olması söz konusu bile olamaz. Onun teşbihleri, açıklık ve etkili olma hedefini yerine getirmede rollerini son derece mükemmel bir şekilde yerine getiren teşbihlerdir¹³. Ancak gölgesi ruh perdesinde iyice belirginleşip kalıcı hale gelmiş ve böylece ruhta, somut şeyler kadar veya daha fazla güçlü, açık ve etkili olan şeylerden olması şartıyla benzetilenin soyut olduğu teşbihlerin Kur’ân’da az da olsa kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin “... كأنه رؤوس شياطين “To-murcukları şeytanın başları gibidir”¹⁴ deyiminde somut olan ce-

¹² Habenneke, *el-Emsâlû’l-Kur’âniyye*, s. 30; ayrıca bkz. İbn Kuteybe, *Te’vîlu Müşkîlu’l-Kur’ân*, s. 113; Hemezânî, *Kitâbu’l-Elfâzi’l-Kitâbiyye*, s. S29; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 136; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Veciz*, V, 339; Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXX, 56; İzz, *Mecâzu’l-Kur’ân*, s. 379; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X, 182; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhîr*, X, 223-224; Suyûtî, *Mu’tereku’l-Akrân*, II, 12; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, IV, 365; Zebidî, *Tâcu’l-Arûs*, X, 480; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XVI, 17; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VII, 5212; Yahya b. Hamza, *Kitâbu’l-Trâz*, s. 117-118; İbrahim Yazıcı, *Nü’atu’l-Râid*, I, 267; Mahmut Sâfi, *İrâbu’l-Kur’ân ve Beyânuh*, XV, 18; *Mu’cemu Elfâzi’l-Kur’ân*, II, 640; Derveze, *Kur’ân Tefsîri*, IV, 231; Komisyon, *el-Mu’cemu’l-Esâsî*, s. 1162; Ebu Sa’d, s. 70; ayet için bkz. Mülk, 67/8.

¹³ Zerzûr, *Ulûmu’l-Kur’ân*, s. 316-317.

¹⁴ Âyet için bkz. Sâffât, 37/65.

hennemliklerin yiyeceklerinden zakkum ağacının tomurcukları, soyut bir varlık olan şeytanın başlarına benzetilmiştir. Bunun nedeni ise şeytanın şeklinin çirkinliği, iğrençliği, elle tutulan gözle görülen bir gerçek olarak insan zihninde son derece açık ve güçlü olarak yer etmesidir¹⁵.

Teşbihin ne denli etkili bir anlatım ve Kur'an'ın genel hedeflerine hizmet etmede ne derece isabetli bir seçim olduğunu belirttikten, gayelerini ve Kur'an'daki çeşitlerine değindikten sonra Kur'an teşbihleriyle farklarının daha iyi anlaşılabilmesi için İslam öncesi Arap edebiyatındaki teşbihlerin özellikleri konusunda bazı tespitler yapmamız yerinde olacaktır.

D. İSLAM ÖNCESİ ARAP EDEBİYATI TEŞBİHLERİ HAKKINDA BİRKAÇ TESPİT

İslam öncesi Arap edebiyatında teşbih konusunda yapılabilecek ilk ve en önemli tespit, bu teşbihlerin daha çok Arapların yaşadığı dar çevreyle -tamamen onun ürünü denecek kadar- çok yakından ilişkili olduğu ve onun etkisinden kurtulamadığıdır. O kadar ki, yaşadıkları bu dar çevre cahiliye dönemi teşbihlerinde bütün özellikleriyle kendisini hissettirmekte, bütün renkleriyle ve tonlarıyla adeta çevrelerini resmetmektedir. Bunun en belirgin şeklini cahiliye dönemi teşbihlerinde görmek mümkündür. Zira cahiliye teşbihlerinin konuları genellikle yaban ineği, yaban eşiği, deve, aslan, karga, kuşların gözleri, kalpleri, kılıç, ateş, göç gıcirtısı, şahin sesi, beyaz ceylan, göçten arta kalan harabeler, yıldızlar gibi kendilerine özgü dar çevrelerinden seçilmektedir. Bunun yanında gemi ve deniz dalgası gibi çevrelerinde çok sık bulunmayan şeylerin, daha az teşbihlere konu olduğu görülmektedir.

Cahiliye döneminde Araplar, ifade ve anlatım sanatında son derece ileri oldukları gibi son derece de iyi bir gözlemci idiler. Bu nedenle de etraflarında olan her şeyi, küçük, basit şeyler bile olsalar edebi eserlerinde malzeme olarak kullanabilmişlerdir. Mesela her çeşidiyle böcekler, su birikintileri, vahşi hayvanlar, rüzgârlar vb. şeyler, teşbihlerini süsleyen varlıklar arasındadır. Kuşların kalplerini bile teşbihlerine konu edinmişler. Kimi zaman onları hünnaba kimi zaman da kurumuş kötü hurmaya; gözlerini

¹⁵ Zerzûr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 319.

delinmemiş deriye; kanatlarının altını miske, güzel kokuya ve salyalarını da şaraba benzetmişlerdir. Hatta gemi gibi yakın çevrelerinde bulunmayan bir varlığı, hareketleri açısından, çok iyi bildikleri ve yakın çevrelerinde çokça gördükleri deve yavrusuna benzetmişlerdir.

İslamî dönemde durum cahiliyedekine çok yakınken Abbasi dönemi edebiyatında çok büyük farklılaşma yaşanmıştır. Öyle ki, şekil ve biçim dışında teşbihin hiçbir unsuru aynı kalmamıştır. Abbasi döneminden sonra ise kültürel çevrenin değişmesi ile edebî ürünler de buna bağlı olarak büyük değişim geçirmiştir. Teşbih açısından ise şekil ve biçim olarak bir takım değişikliklerin yanında temel ve öz olarak bazı niteliklerini koruduğu gözlemlenmiştir.

Teşbih konusunda yapabileceğimiz ikinci önemli tespit ise teşbihin, anlatımın her iki şeklinde de yani hem kısa ve özlü anlatım (icâz) da hem de uzun anlatım (itnâb) da kullanılmasıdır. Birincisinde teşbih, konunun olmazsa olmazı yani temel unsuru iken ikincisinde söz tamam olduktan ve anlaşıldıktan sonra fazladan bir açıklama ve izah amacıyla kullanılmaktadır.

İslam öncesi Arap edebiyatında teşbihin bir diğer özelliği de anlamın eksiksiz bir şekilde ifade edilmesi ve teşbihin tarafları arasındaki benzerliklerin tam olmasıyla ortaya çıkan ince anlatımın, teşbihlerin tamamında değil sadece belirli bir kısmında görülen bir husus olduğudur.

İslam öncesi döneme ait teşbihlerle Kur'an teşbihleri arasındaki farklılıklara yönelik tespitler şüphesiz bu kadarla sınırlı değildir. Teşbih için kullanılan lafızların seçiminde gösterilen titizlik ve dikkat, sahip oldukları estetik ve güzellik gibi içerik ve şekil bakımından daha birçok konuda aralarında farklılıkların olduğu tespitini de buraya ekleyebiliriz¹⁶.

E. KUR'AN DEYİMLERİNDE TEŞBİHİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Kur'ân üslûp ve nazım olarak Arapça olması hasebiyle başta teşbih olmak üzere ondaki edebî sanatların nevezuhur şeyler olduğunu söylemek imkânsızdır. Ancak Kur'an'ın üslûp olarak müciz olmasının doğal bir sonucu olarak ondaki teşbih ve temsil-

¹⁶ Fadl, *el-Belâga*, s. 85-88.

lerin kendine has bazı temel özelliklerinin olması muhakkaktır. Bu özelliklerden önemli olanlarını şu şekilde sıralayabiliriz:¹⁷.

1) Çevrenin rengini Alması (الاستمداد من الكون والطبيعة)

İçinde bulunduğu çevreyi olduğu gibi yansıtması, örneklerini ve konularını hep bu çevreden seçmesi, hep bu çevrenin izlerini taşıması, Kur'an'da deyimsel anlatımın tamamına ait olan bir özelliktir. Ancak Kur'an teşbihlerinde ve temsillerinde daha net ve yaygın bir şekilde göze çarpmaktadır ve Kur'an teşbihlerinin en önemli özelliklerinden biridir. Fakat bu çevre İslam öncesi Arap edebiyatında yaygın bir şekilde olduğu gibi sadece belirli bir bölgeye ve topluluğa ait dar bir çevre değildir. Aksine onun çevresi genellikle bütün insanlığı içine alacak derecede geniş olan doğa ve kâinattır. Dolayısıyla o bu çevre devam ettiği sürece açıklama ve etkileme gibi temel görevlerini yerine getirmeye devam edecektir. Onun bütün insanlığı muhatap almasının ve kıyamete kadar devam edecek olmasının sırrı da burada gizlidir. Çünkü insanlar onun (Kur'an teşbihlerinin) temel öğelerini çevrelerinde görebiliyorlar, elleriyle dokunabiliyorlar, duyularıyla algılayabiliyorlar, dolayısıyla da tam olarak kavrayabiliyorlar. Buradan anlaşılıyor ki teşbih, Kur'an'ın bütün insanlığı ve bütün zamanları muhatap aldığını göstermesi konusunda bütün sanatlardan önde gelmektedir. Nitekim Kur'an'ın insanları imana davet etme konusunda esas aldığı iki temel nokta vardır. Bunlardan birincisi insanın bizzat kendisi, diğeri ise çevresindeki doğa ve kâinattır. Başka bir ifadeyle iç ve dış dünya, mikro ve makro kâinat, enfüs ve afak¹⁸.

Kur'an teşbihlerinde cansız varlıklarıyla, bitki ve hayvanlarıyla tüm doğa, çok önemli bir kullanım alanına sahiptir. Benzetilen olarak kullanılan objeler arasında şunları sayabiliriz: Yeryüzü, dağlar, taşlar, gemiler, rüzgârın savurduğu kül, su, çöldeki serap, denizdeki karanlıklar, birbirine çarpan dalgalar, atılmış yünler, duvara dayalı kütükler, yüksek ağaçlarla kaplı yeşil bahçeler, yakut, mercan, sararmış hurma dalı, yenilmiş ekin, hurma ağacı kütükleri, insan, hayvan, deve, örümcek, eşek, köpek, kelebek, çekirge vb. daha birçok şey. Bu örnekleri incelediğimizde

¹⁷ Fadl, *el-Belâga*, s. 87.

¹⁸ Zenzür, *Ulûmu'l-Kur'an*, s. 320-321.

iki önemli sonuca ulaşmaktayız. Birincisi, Kur'ân teşbihleri, sadece özel bir zaman, mekân ve topluluğun ilgi alanına girmeyen, konularını tabiattan ve dünyadan olan teşbihlerdir. İkincisi ise benzetmeye konu olan bu şeyler dindar olsun olmasın tüm insan hayatının vazgeçilmezleri arasındadır. Bu da daha önce de belirttiğimiz gibi onun etkisini daha kalıcı ve güçlü hale getirmektedir.¹⁹

Bir kısım araştırmacılar, bazı tefsirlerde anlatılan hikâye ve rivayetlerden hareketle Kur'ân teşbihlerinin tamamen Arapların dar çevresiyle sınırlı teşbihler olduğu iddiasında bulunmuşlardır.²⁰ Hâlbuki onlar bu rivayetleri bir tarafa bırakıp Kur'ân'daki teşbih örneklerini bizzat incelemiş olsalardı bu iddiayı çürütecek çok sayıda örneklerin olduğunu görürlerdi.

Her şeyden önce bir teşbihin sadece Arap çevresiyle ilgili bir teşbih olduğunu iddia edebilmek için teşbihe konu olan şeyin başka hiçbir çevrede bulunmayıp yalnız Arap çevresinde bulunan bir konu olması veya Arap çevresi dışında yetişen birinin anlayamadığı veya anlamakta zorlandığı bir konu olması gerekir. Mesela Kur'ân'da küle, ürkek vahşi eşeklere, köpeğe, ağaca, dağa, taş, sineğe, başağa, ekine ve çirkinliği sadece Araplarca değil herkes tarafından bilinen şeytanın başlarına benzetmeler yapılmıştır. Bu örneklerde olduğu gibi bir teşbih, hem Arap çevresinde hem de dışında biliniyor, anlaşılıyorsa ve anlaşılması için de mutlaka Arap çevresinin konumu ve şartlarının bilinmesi gerekmiyorsa, böyle bir teşbihi sadece Arap çevresine has kılmak büyük bir yanılgıdır. Kaldı ki Kur'ân, çöl halkı olan Arapların fazla tanışık olmadığı deniz ve bazı deniz mamulleri, gemi vb. şeyleri bile teşbihine konu yapmıştır. 'Serap' gibi yalnız çöl halkının karşılaşılabildiği konular ise sadece Araplara has bir durum değildir. Sadece Araplara has gibi görünen konular ise Araplardan başkalarının anlayamayacağı cinsten konular değildir. Mesela كالتى ... نقضت عزلها من بعد قوة أنكأ... "ipliğini, iyice, sağlamca büktükten sonra söken kadın gibi olmayın..."²¹ ayeti, verdiği sözde durmayan, anlaşmalarına sadık kalmayan kimseyi, eğirdiği ipleri tekrar söken

¹⁹ Fadl, *el-Belâga*, s. 87-88; Zerzûr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 321; Eren, s. 67.

²⁰ Zerzûr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 323.

²¹ Nahl, 16/92.

ve eski haline çeviren kadına benzetmektedir²². Şüphe yok ki bu anlam, çevre sınırlarını aşan, belirli bir çevreye hasredilemeyecek cinsten bir anlamdır. Nüzul döneminden önce de sonra da Araplar, "أخرق من ناكثة عهدها" / Sözüden dönen kadından daha aptal" deyimini kullanmaktadırlar. Acemlerin de buna benzer deyimleri vardır. Olmasa bile bu tür deyimleri duyduklarında anlayabilmektedirler. Dolayısıyla yukarıdaki ayetin anlamını çıkarmak için bazı müfessirlerin dediği gibi, bu işi bizzat yapanın Kureyşli aptal bir kadın olduğunu bilmeye gerek yoktur. Kaldı ki ayette kastedilen kimsenin Kureyşli kadın olduğu da kesin değildir. O halde niye erkeğe değil de kadına benzetme yapıldı denirse buna verilecek en güzel cevap, bu gün bile ip eğirmenin genellikle kadınların uğraş alanına giren bir iş olduğu ve sözden dönme, anlaşmayı feshetme gibi davranışların kadınlar arasında daha fazla yaygın olduğudur²³.

2) Asli Unsur Olması (جزء أساسي لا يتم المعنى بدونه)

Daha önce belirttiğimiz gibi cahiliye döneminde teşbih, bir düşünceyi, olayı muhataba aktarma veya onu tasvir etme amacıyla anlatımın her iki şeklinde de kullanılmaktadır. Yani hem fazladan bir açıklama için getirilen, tali bir unsur olarak başvurulabilen hem de konunun olmazsa olmazı, anlamın vazgeçilmezi niteliğinde temel ve asli bir unsur olarak başvuru bir sanattır. Kur'an'da ise teşbih sanatı sadece ikinci amaç için kullanılmaktadır. Başka bir ifadeyle, onun teşbihlerinde vazgeçilmez iki şey; asıl mesabesinde olan 'anlam' ve bir de onun vasfı, açıklaması ve tasviri başka bir ifadeyle 'teşbih' bulunmaktadır. Bu özelliğiyle, tasvir ve anlatımda, açıklama ve tesirde mükemmelliği yakalamıştır ki bu aynı zamanda kısa ve özlü anlatımın, belâgatın de zirvesidir. O kadar ki cümleden teşbih hazfedilecek olsa anlatılmak istenen anlam 'asıl' da teşbih yani 'vasıf'la birlikte yok olup gider. Bir örnekle bunu açıklamaya çalışalım.

Cenab-ı Hak Karia Suresi'nde şöyle buyurmaktadır: يوم يكون الناس كالفراش المبثوث وتكون الجبال كالعهن المنفوش ...

²² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, II, 248; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XX, 87; İzz, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 201; Ebu Hayyân, *Bahru'l-Muhîr*, VI, 588; Semîn, *Umdetu'l-Huffâz*, III, 193-194; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, II, 318.

²³ Zerzûr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 323-327; Deyim için bkz. Askerî, *Cemheretu'l-Emsâl*, I, 431; Zemahşerî, *el-Müstaksa*, I, 99; İmîl Bedî', II, 202.

yılan, sağa sola uçuşan kelebekler gibi olacak ve dağlar atılmış yün gibi olacak”²⁴. Bu iki teşbihte şunları görmekteyiz:

a. İlk olarak mükellef olan insanın durumu, daha sonra ise yeryüzünün en belirgin ve görkemli coğrafi şekillerinden olan dağlar örnek olarak seçilerek kainatın durumu tasvir edilmektedir ve böylece hesaptan önceki kıyamet sahneleri çok özet olarak anlatılmaktadır.

b. Bu çok özlü ve açık anlatım teşbihin bizatihi kendisiyle gerçekleşmektedir. Zira teşbih cümleden kaldırılacak olsa anlatılmak istenen anlam ‘asıl’ da teşbihle yani ‘vasıf’la birlikte yok olup gitmektedir. Böylece kıyamette insanlar ve kâinat hakkında edindiğimiz özet bilgimiz de kaybolmaktadır.

c. Kur’ân teşbihlerinde çokça gözlemlenen ve de anlatıma son derece büyük bir incelik katan, açıklama ve tasvir amaçlı eklenen, kendine özgü ‘sıfatlar’, nitelermeler. Zemahşeri bu durumu açıklamak için şunları söylemektedir: “Bu teşbihte insanlar, geniş bir alana yayılmışlık, kalabalık, perişanlık, rezillik, her taraftan bir yöne doğru hızla koşuşturma konusunda ateşe, ışığa doğru koşuşturan kelebeklere, dağlar ise renklilik, parçalanma ve atılmışlık konusunda renkli yünlere benzetilmektedir”²⁵.

Yukarıda verilen teşbihli deyimler, teşbihin buraya kadar saydığımız bundan sonra da sıralayacağımız tüm özelliklerini bünyesinde toplayan lafzen mücezz, manen ise müciz bir örnektir²⁶.

3) Son Derece İnce Anlatım (الدقة التامة والإحاطة والإحكام)

Kur’ân teşbihlerinde gözlemlenen bir diğer özellik -ki bu Kur’ân üslûbunun tamamında vardır- de şekil ve içerik olarak sahip oldukları ince, açık, çekici, yetkin ve etkili olağanüstü bir tasvirî anlatımdır. Bu onları aynı zamanda, deyimsel anlatıma, edebî tasvire dönüştüren bir özelliktir. Kur’ân teşbihlerinin ta-

²⁴ Karia, 101/4, 5.

²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 629. Ayrıca bkz. Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXII, 68, 69; Mahmut Sâfi, *İrâbu’l-Kur’ân ve Beyânuh*, XV, 393; Ebu Hayyân, *Bahru’l-Muhîr*, X, 533; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IX, 6027-6030; Muhammed Fuad, *Garîbu’l-Kur’ân*, s. 153; Fadl, *el-Belâga*, s. 88; Zerkûr, *Ulûmu’l-Kur’ân*, s. 328-329.

²⁶ Eren, s. 67.

mamında görülen bu inceliğe cahiliye dönemi teşbihlerinde kısmen rastlanır ve çoğu örnekler bu dikkat ve incelikten yoksundurlar.

İslam'ın hidayetinden yüz çeviren kimseleri anlatmak için Kur'an şöyle bir benzetme yapmıştır: *فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ* "... كأنهم حمر مستنفرة فرّت من قسورة" "Onlar yaban çağrıdan kaçmalarını anlatmak için sadece "كأنهم حمر" "onlar yaban eşekleridirler" ifadesiyle yetinmemiştir. Bilakis onların davetten nefret ve ürkmelerini, çılgınca ve delicesine kaçmalarını, şaşkınlık ve çaresizlik içerisinde uzaklaşmalarını anlatmak ve bu ürkü ve kaçışa ne kadar yatkın ve istekli olduklarını göstermek için "مستنفرة" sözcüğünü eklemiştir. Bununla da kalmamış, bu kaçışın nedeni hızlı olduğunu ve bunların can havliyle, korkudan arkaya bile bakmadan, başka bir tehlikeye düşüp düşmeyeceğini bilmeden nasıl sağa sola kaçıştıklarını da ifade etmek için "فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ" 'aslandan kaçır gibi' ibaresini eklemiştir²⁸.

Kur'an teşbihlerini tek tek inceleyenler, her birinde bu dikkat ve inceliği, olağanüstü mükemmelliği görebilirler. Kur'an'ın bu anlamdaki güzelliğinin şu temeller üzerine oturduğunu söyleyebiliriz.

a) Müşebbeh bih(Benzetilen)e Sıfat Eklenmesi

Daha önce geçen örneklerde de olduğu üzere الفراش sözcüğü الميثوث sözcüğüyle العهد sözcüğü de المنقوش sözcüğüyle, "الحمر" sözcüğü ise "مستنفرة" ve "فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ" sözcükleriyle nitelenmiştir. Bu nitelermelerin teşbihlerdeki ince anlatıma katkıları ise açıklamaya gerek kalmayacak kadar açıktır. Çünkü teşbihin unsurları son derece açık ve benzeme yönü (vech-ü şebeh) oldukça net ve belirgindir.

²⁷ Müddessir, 74/50, 51.

²⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 320-323; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 187-188; İbn el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, VIII, 130-131; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 186-187; Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 287; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XVI, 230; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 5462-5463; Mahmut Sâfi, *İ'râbu'l-Kur'an ve Beyânuh*, XV, 163; Muhyiddin Derviş, *İ'râbu'l-Kur'an ve Beyânuh*, X, 293; Hâlidî, *Nazariyyetu't-Tasvîr*, s. 270; Zerzûr, *Ulûmu'l-Kur'an*, s. 329; Fadl, *el-Belâğa*, s. 85, 96.

Ancak Kur'an teşbihlerindeki bu durum, benzeyenin tek benzetilenin ise birden fazla olup birbirine yakın ve çok benzer olduğu hallerde daha mükemmel olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü benzeyenin değişen her durumu için, başka birisinin asla yerini tutmayacağı, o durum için en uygun olan bir vasıf getirilmektedir. Mesela Kur'an'da kıyamet sahneleri çizilmekte ve insanların durumu tasvir edilmektedir. Teşbihli deyimlerle yapılan bu tasvirlerin bazısında insan كالفراش المبثوث "sağa sola uçuşan kelebekler gibi"²⁹ kimi yerde ise كأنهم جراد منتشر "etrafa yayılan çekirge sürüleri gibi"³⁰ nitelenmektedirler. Kâria Suresi'nde anlatılan kıyamet sahnesinde insanların durumu kelebeğin hareketine benzetilmiştir. Zira insanlar üzerinde o gün kargaşa ve düzensizlik, başboşluk hâkim, hareketleri bilinçsizce, nereye gittiklerini bilmeden oradan oraya koşuşup durmaktadırlar. 'المبثوث' nitelemesi bu durumu anlatmak için getirilebilecek en uygun ve yerinde bir nitelemedir. Zira insanlar kabirlerinden yeni kalkmışlardır. Kamer suresinde anlatılan kıyamet sahnesindeki insanların durumu ise kuvvet ve yoğunluk açısından kelebeğin hareketinden farklı olan çekirgenin hareketine benzetilmiş ve 'منتشر' nitelemesi eklenmiştir. Bu ise insanların o durumunu son derece ince bir şekilde anlatmaktadır. Çünkü bu aşamada insanlar çekirgeler gibi sürüler şeklinde her tarafı kaplamışlar ve oraya yerleşmişlerdir. Bu iki teşbih arasındaki fark, ikincisinde insanların mahşerdeki durumunun anlatılmış olmasıdır. Artık insanlar kabirlerinden çıktıktan sonra ve başlarına gelen korku, şaşkınlık ve yorgunluktan sonra mahşerde topluca bir araya gelmişler üzerinde endişe, dehşet ve eziklik var. Çünkü hesabı ve sonucunu bekliyorlar. Bütün bu anlatımların, nitelermelerin, gerçeği olduğu gibi aynen resmettiği ve yansıttığı, anlatılmak istenen konu ve temalarla ne derece örtüştüğü ortadadır ve bunlar Kur'an teşbihlerindeki ince anlatımın en açık örnekleridir³¹.

²⁹ Karia, 101/4.

³⁰ Kamer, 54/7.

³¹ Begavî, *Meâlimu't-Tenzil*, VII, 427-428; Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, VI, 67; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, II, 446; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V, 151; Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, XV, 5597; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr*, XXVII, 179; Zerzûr, *Ulûmu'l-Kur'an*, s. 330-332; Fadl, *el-Belâga*, s. 85; Habenneke, Abdurrahman el-Meydânî, *Emsâlu'l-Kur'an ve Suverün min Edebihi'r-Râfi'*, Dimeşk, 1992, s. 143.

**b) Anlam tablosunu içerik ve şekilsel olarak en gerçekçi ve canlı bir şekilde resmeden, dolgun, etkili, çekici ve ahenk-
li sözcüklerin seçilmesi**

Genelde teşbihlerin unsurları, eşanlamlı, alternatif sözcüklerle kurulabilirken Kur'an teşbihlerindeki sözcükler başka hiçbir sözcükle yer değiştirilemeyecek derecede titizlikle seçilmiş, teşbihlerdeki ince anlatıma çok açık bir şekilde bizzat katkıda bulunan unsurlardır. Kâria suresinde, kıyamet gününde dağların durumunu anlatılırken yapılan teşbihte كالعين³² "renkli yün gibi" sözcüğü, telaffuzundaki yumuşaklığı, kulağa gelen hafif nağmesi ve fısıltısıyla arkasına aldığı, sığındığında hemen insanı koruyacakmış gibi duran koca koca, son derece ağır dağları parça parça edilmiş, atılmış, savrulmuş, uçuşan hafif yünlere المنفوش çevirmesi, onların kıyamet günü aldığı şekli, gerçekçi ve canlı bir şekilde resmetmektedir. Nitekim "العين" yerine yakın anlamlısı olan الصوف sözcüğü getirilecek olsa anlatımdaki olağanüstü incelik kaybolup gidiverir. Çünkü العين sözcüğündeki hafifliği çağrıştıran nağme ve musiki, ayrıca anlam kapsamında var olan 'renklilik', dahası المنفوش sözcüğüyle aralarındaki musiki ve ses düzeni, ahenk ve ritim hemen uçup gidiverir. Bunu anlamak için şu iki teşbihe dikkatlice bakmak yeterli olur: الصوف المنفوش, العين المنفوش³³.

c) Teşbihin Tarafları(Benzeyen ve Benzetilen)ndaki Çeşitlilik (التنوع في عرض التشبيه)

Kur'an'da, teşbih çeşitlerinde görülen soyut-somut sınıflandırmalarına ek olarak gözlemlediğimiz bu 'çeşitlilik', onun teşbihlerine ayrı bir incelik ve mükemmellik katmaktadır. Dikkat edilirse Kur'an teşbihleri bazen iki canlı varlık arasında, bazen iki cansız varlık arasında gerçekleşmekte, bazen benzeyen canlı, benzetilen cansız bir varlık olabilmektedir. Hatta bu benzetme iki gaybî varlık arasında bile yapılabilmektedir. İlk üç çeşitle alakalı örnekler daha önceden geçti. Sonuncuyu örneklendirerek konuya açıklık getirelim. "طلعها كأنه رؤوس الشياطين" "Tomurcukları şeytanın başları gibidir"³⁴. Cehennemliklerin yiyeceklerinden olan zakkum ağacının tomurcukları, yine gaybî bir konu olan çirkinliğin sem-

³² Karia, 101/5.

³³ Zertzür, *Ulûmu'l-Kur'an*, s. 332; Habenneke, *Emsalu'l-Kur'an*, s. 144.

³⁴ Sâffât, 37/65.

bolü şeytanın başlarına benzetilmiştir. Bu da teşbihi son derece açık, etkili ve canlı bir anlatım haline getirmiştir³⁵.

Bu yorumda Câhiz'le aynı düşünen Müberrid şu ifadelerle yer vermektedir: “Bazı inkârcılar bu ayetle ilgili olarak itirazlar öne sürmüşler, gaybî olan ancak görünen (hazır) bir şeye benzetelebilir diyerek ayette geçen ‘şeytanın başları’nı gözle görünen bir olgu olmaması dolayısıyla benzetilen olamayacağını söylemişlerdir. Hâlbuki Cenab-ı Hak önceden insanların düşüncesinde şeytanı son derece çirkin bir varlık olarak resmetmiş ve bunu gözle görülen, inkâr edilemez somut bir gerçek olarak yerleştirmiş daha sonra da insanların nefret ettiği bir ağacı ona benzetmiştir”³⁶. Nitekim şeytanın insan zihninde kötülük, çirkinlik ve iğrençlik gibi tüm olumsuz özelliklerin bir simgesi olarak yerleşmesinden dolayıdır ki Araplar bir şeyi çirkin olarak nitelemek istediklerinde “Şeytandan daha çirkin” derler. Ayette geçen teşbihin, gerçekte somutun somuta benzetildiği bir teşbih olduğunu söyleyenler de vardır. Zira ağaç, onun tomurcuğu, cehennemliklere yedirilen meyvesi ve şeytanın başları somut şeylerdir, ancak gayb dünyasının objelerinden olduğu için görülememektedirler. İyice bakıldığında ise teşbihin iki gaybî olgu arasında olduğu görülecektir³⁷.

4) Merkezinde İnsanın Olması (الدوران حول الإنسان)

Kur’ân, hayat devam ettiği sürece insanlığın hidayet kaynağı ve doğru yol rehberi olmayı hedeflediği için, her anlatımında olduğu gibi teşbihlerinin tamamında da merkezine hep insanı almıştır. Teşbihlerini zaten insan için yapan Kur’ân’da, yeri gelmiş benzeyen bizzat insanın kendisi olmuştur. Kendisi bir benzetmeye konu olurken tamamen içinde bulunduğu duruma uy-

³⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, X, 494; Zeccâc, *Meânî’l-Kur’ân*, IV, 306, 307; Enbârî, *ez-Zâhîr*, I, 170; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, III, 116; Mâverîdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, V, 51-52; Vâhidî, *el-Vasît*, III, 526; İbn el-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, VI, 298; Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXVI, 124; Râzî, *Nihâyetu’l-Îcâz*, s. 194; Kurtubî, *el-Câmi’*, IV, 231; Semîn, *Umdetu’l-Huffâz*, II, 475; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XIII, 140-141; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VI, 4055-4056; Mahmut Sâfî, *Îrâbu’l-Kur’ân ve Beyânuh*, XII, 63-64; Muhittin Derviş, *Îrâbu’l-Kur’ân ve Beyânuh*, VIII, 277-282; *el-Mu’cemu’l-Esâsî*, s. 713; Zerkûr, *Mu’cemu’l-Kur’ân*, s. 333-335; Habenneke, *el-Emsâlu’l-Kur’âniyye*, s. 83.

³⁶ el-Müberrid, *el-Kâmil fi’l-Luga*, II, 996.

³⁷ Zerkûr, *Ulûmu’l-Kur’ân*, s. 319-320; Deyim için bkz. Câhiz, *el-Hayavân*, VI, 213; İmîl Bedî, II, 595.

gun benzetmeler yapılmış. Ona yapılan benzetmelerse bizzat kendi çevresinden onu çepeçevre kuşatan, varlığı ve yaşamı için vazgeçilmez olan doğadan, kâinattan alınmıştır³⁸.

5) Benzetilenlerine Değerli Değersiz Her Şeyi Konu Edinmesi (قيمة المشبه به أو "نفاسته" ليست موضع عناية)

Bu özellik her ne kadar İslam öncesi Arap edebiyatında bulunan bir özellik olsa da sonraki dönemlerde bazı edebiyatçılar, teşbihlere konu olan şeylerin maddî değerini, ilginçlik ve orijinalliğini öne çıkardıklarından dolayı bu tutumu Kur'an'a yakıştıramamış, eleştiri ve alay konusu etmişlerdir. Kur'an teşbihlerinde dikkate alınan konu, benzetilenin 'kıymeti' ve 'hoşluğu' değil, onun sanatsal değeridir. Bundan dolayı da Kur'an teşbihleri, sadece bazı dönemlerde belirli edebiyat çevreleri tarafından kendi dönemlerinde yaygın olan sanatsal ve sosyal değer ölçülerinden hareketle güzel bulunan teşbihler gibi değildir. Aksine her zaman ve zeminde geçerli olan teşbihlerdir. Belirli bir zaman diliminin ve çevrenin özelliğini taşımadığı içindir ki, anlamca açık ve şekil olarak etkili olmasında hiçbir azalma ve daralma olmamıştır³⁹.

Kur'an'ın bazı mesel ve teşbih(temsîl)lerinin benzetilenlerinde görülen hakirlik ve basitlik, belâgate aykırı olmadığı gibi, aksine belâgatin bir gereğidir. Mesela, 'ilmiyle amel etmeyenlerin kitap yüklü merkebe'⁴⁰, 'Allah'tan başka dostlar edinenlerin, evlerin en zayıfı olan örümcek evinden medet umanlara' benzetilmesi⁴¹, konunun gayet çarpıcı ve etkili bir şekilde ifade edilmesine yardım etmektedir. Bu sırrı ve inceliği anlamayan veya anlamazlıktan gelen müşrikler bunu tenkit konusu yapmışlar, Yahudiler ise alay etmişler ve "bu Allah kelamına benzemiyor" demişlerdir⁴². Hâlbuki benzetilenin yüceliği benzeyenin yüceliğiyle doğru orantılıdır. Benzeyen yüce olursa benzetilen de yüce olur; basit

³⁸ Fadl, *el-Belâga*, s. 88.

³⁹ Zerkûr, *Ulûmu'l-Kur'an*, s. 322; Şerif Mansûr, *el-Emsâl fi'l-Kur'an*, s. 45-50.

⁴⁰ Cuma, 62/5.

⁴¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 142-143; Ebû Sa'd, *Mu'cemu't-Terâkîb*, s. 64; Âyet için bkz. Ankebût, 29/41.

⁴² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 213; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 263; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, II, 124-125; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 43-44; Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 47; Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, I, 54; Vâhidî, *el-Vasît*, I, 107; Şerif Mansûr, *el-Emsâl fi'l-Kur'an*, s. 47-50; Eren, s. 68.

ve bayağı ise o da basit ve bayağı olur. Nitekim 'hak' gayet açık ve aydınlatıcı ve yol gösterici olduğu için ziya ve nura, batıl ise bunun tersi olduğundan karanlığa benzetilmiştir⁴³. Bu konuyla alakalı olarak Cenab-ı Hak şu gerçeği bildirmektedir: “Şüphesiz Allah bir sivrisineği, hatta daha küçük veya büyüğünü mesel olarak getirmekten çekinmez. İman edenler bilirler ki, o şüphesiz haktır, Rablerinden. Ama küfre sapanlar “Allah böyle bir meselle ne demek istedi şimdi” derler. Allah onunla birçoklarını şaşırtır. Yine onunla birçoklarını yola getirir. Onunla şaşırttıkları, fasıklardan başkaları değildir”⁴⁴.

Bilinmelidir ki, insanların gözünde basit ve çirkin olan şeylerle benzetme yapmak ve bu şekilde gerçekleri dile getirmek ve gün ışığına çıkarmak, utanmayı ve çekinmeyi gerektirecek bir husus değildir. Zira Cenab-ı Hak, büyük-küçük, basit-değerli, iyi-kötü, güzel-çirkin ne varsa hepsini kendisi yaratmış ve bunların her birinde ilminin, hikmetinin ve kudretinin kemaline işaret eden deliller gizlemiş ve insanların bakışlarını onlara çevirmelerini istemiştir ki yarattığı şeyleri tefekkür etsinler, sanatının mükemmelliğini düşünsünler ve böylece yaratılardan yaratıcıya, eserden müessire, sanattan sanatkâra ulaşabilsinler⁴⁵. Allah sivrisinek ve benzeri basit varlıkları yaratmaktan ve insanların gözlerinin önünde sergilemekten çekinmediği gibi, onları dile getirmekten ve onlarla misal vermekten çekinmez⁴⁶. Allah'ın kudretinde arş ve sivrisinek eşittir. Birini yaratmak diğerini yaratmaktan asla zor değildir⁴⁷. Ayrıca insanların küçük gördüğü mahlûkatta Allah'ın yüceliğine ve eşsiz hikmetine işaret eden o derece müthiş deliller ve harikuladeliğe vardır ki bugün modern ilimler için uzun, yorucu araştırma ve incelemelere konu olmuşlardır. Hatta ilim adamları onların ilginç hayatları, olağanüstü özellikleri ve sayısız çeşitleri hakkında birçok kitap kaleme almıştır. Bu özelliklerini bilenler için onların temsillerde kullanılması, hiçbir şekilde garip karşılanacak, küçümsenecek bir husus değildir.

⁴³ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, I, 262; Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, II, 86; Şerîf Mansûr, *el-Emsâl fî'l-Kur'ân*, s. 47-48; Eren, s. 68.

⁴⁴ Bakara, 2/26.

⁴⁵ Habenneke, *el-Emsâlu'l-Kur'âniyye*, s. 24.

⁴⁶ Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, II, 86; Habenneke, *el-Emsâlu'l-Kur'âniyye*, s. 24; Eren, s. 68.

⁴⁷ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, I, 45; Eren, s. 68.

Aksine insanların dikkatlerini o yöne çekmek ve onlar hakkında derinlemesine araştırma yapılmasını teşvik etmek için gereklidir bile. Bütün bunları görmemek için bir insanın ya kör ya da görmemezlikten gelmesi gerekir. Müminlere gelince onların bilgileri bu benzetmelerle ne anlatılmak istendiğini bilirler ve ondan ibret alırlar. Konu hakkında fazla bir bilgisi olmayanlar ise bu benzetmelerin gerçek ve Rablerinin katından olduğuna inanırlar. Çünkü onlar, bu Kur'an'ın ilim ve hikmet sahibi, her türlü boş sözden ve boş işten münezzeh olan Allah katından olduğunu bilirler⁴⁸.

6) Hedefle uyumlu olması (الاتساق مع الغرض الذي سيقت من أجله)

Kur'an teşbihleri, ifade edilmek istenen anlamla son derece uyum arz eder. Onlara baktığımızda, bir şeyin farklı özelliklere sahip olmasından dolayı birden fazla şeye benzetildiğini görmekteyiz. Ancak her bir benzetme, anlatılmak istenen konuya uygun olarak seçilmekte ve son derece isabetli bir tercih yapılmaktadır.

Buraya kadar anlattıklarımız Kur'an teşbihlerinin bazı karakteristikleridir. Konuyu daha iyi anlatabilmek için bunları birkaç deyim üzerinde göstereyim. ... حتى عاد كالعرجون القديم ... “Aya da hurmanın eskimiş dalı haline gelinceye (iyice inceliş küçülünceye) kadar menziller takdir ettik”⁴⁹. Şairlerin üzerinde aşk şarkıları söyledikleri ay, benzetmelerde bazen benzeyen bazen de benzetilen olmuştur. Kur'an da ayı, dünya için ışık kaynağı olması dolayısıyla bir nimet olarak görmüş ve onu benzetmelerine konu etmiştir. Nitekim ayette geçtiği üzere son evresinde aldığı şekli anlatmak üzere onu, kurumuş hurma dalına benzetmiştir. Bu ifadenin anlatmak istediği şey, onun bu son evrede olabildiğince küçüldüğü ve incelmiştir. Ay ki gökyüzünün en net görünen ve en haşmetli gezegenidir. Gecenin zifiri karanlığını yok edecek büyüklükte bir lamba gibi insanı hayrete ve dehşete düşüren bir cisimken öylesine küçülüyor, inceliyor ki gözle görülmeyecek bir hal alıyor. Koskoca bir yıldız hiçbir varlığı ve değeri olmayan, ya da yok olmak üzere olan bir varlığa dönüşüyor⁵⁰.

⁴⁸ Habenneke, *el-Emsâlu'l-Kur'âniyye*, s. 24.

⁴⁹ Yâsîn, 36/39.

⁵⁰ Mâverdi, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, V, 18; Begavî, *Meâlimu't-Tenzil*, VII, 18; Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, V, 24; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 223; Nesefî,

Bu benzetmedeki anlatımın ve seçilen sözcüklerin inceliğini anlamak, ne derece kısa ve özlü olduğunu, lüzumsuz hiçbir detayın olmadığını görmek, insanın uzak-yakın çevresiyle ne kadar iç içe olduğunu fark etmemek imkânsızdır. Zira güneşin devamlı sabit bir manzarası varken, ay devamlı değişkendir. İnce bir hilal olarak görülmekte, gittikçe kalınlaşıp dolunay haline gelmekte ve sonunda yine hilal şeklini almaktadır. Ayet-i kerime, ayın menzillerinden bahisle, onun son evresindeki durumunu hurmanın eskimiş beyaz bir dalına benzetmektedir⁵¹. Zemaşşeri'ye göre hilal halindeki ay, üç cihetle yaşlı eski hurma dalına benzer. Hurmanın eski dalı incelir, kıvrılır ve sararır. Hilal halindeki ayın durumu da böyledir⁵². Hamdi Yazır, ayetin yorumunda şu ince nükteye temas eder:

"Bu teşbih pek bediidir. Zannedildiği gibi hilalin ilk ve son şeklini göstermekle kalmıyor, ayın o menzillerde giderken arz etrafında bir ayda kat ettiği yörüngenin bir mürtesemini de göstermiş oluyor"⁵³. Yani, ayın dünya etrafında bir ayda çizdiği yörünge, şekil olarak "hurmanın eskimiş beyaz bir dalı" teşbihinde anlatılan bir görüntü göstermektedir. Bu ayetle ilgili olarak, işârî tefsir ekolünün en önemli simalarından Bursevî'nin kaydettiği bir anlama dikkat çekmek yerinde olur. Ona göre, "bazı zatlar güneş gibi, bazıları da ay gibidir. Şems gibi olanlar daima marifet ziyası neşrederler. Bunlar sahib-i temkin kimseler olup, gayr-ı mütelevvindirler. Yani renkten renge, şekilden şekle girmezler. Ne küsuf bunlara arız olur, ne de bir perde. Kamervâri olanlar ise, bir halden başka hale intikal eder dururlar. Sahib-i telvindirler, yani bir kararları yoktur, renkten renge girerler. Dolunay misali kemale erdikleri de olur, hilal misali inceldikleri de"⁵⁴.

Bir başka deyimde *الذي يتخبطه الشيطان من المس* ... "Faiz yiyenler cin, şeytan çarpmış, delirmiş kimseler gibi davranırlar..."⁵⁵

Medâriku't-Tenzil, III, 1441; Semîn, *ed-Dürrü'l-Masûn*, IX, 270-271; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, II, 282; Bikâî, *Nazmu'd-Dürer*, XVI, 131-132; Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, XIV, 5005; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-Vâdih*, III, 184; Fadl, *el-Belâga*, s. 85-89.

⁵¹ Eren, s. 108.

⁵² Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, III, 323; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, III, 313; Eren, s. 108.

⁵³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4031.

⁵⁴ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, III, 313; Eren, s. 109.

⁵⁵ Bakara, 2/275.

denilmektedir. Dikkatlice bakıldığında, Kur'an'ın faiz yiyenlerin psikolojik ve fiziksel durumlarını ince bir teşbihle resmettiği görülecektir. Zira faiz yiyenler insanların emeklerini ve alın terlerini sömürdükleri için içlerinin rahat ve gönüllerinin huzurlu olması mümkün değildir. Bu nedenle de ruhsal ve fiziksel rahatsızlıklar peşlerini bırakmaz. Yukarıdaki teşbihte de anlatılmak istenen budur. Şeytanın çarptığı bir insan, nasıl ki ruhen sağlıklı, beden rahatsız, aklen sağlam olamazsa faiz yiyenler de aynen böyledir. Yani verilen ceza işlenen suçun aynısıdır⁵⁶. Burada benzenle benzetilen arasında son derece büyük bir uyum ve ahenk gözlemlenmekte ve teşbihte olağanüstü bir dikkat ve ince anlatım dikkati çekmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki teşbih sanatı, Kuran'ın deyimsel anlatımında çok önemli bir yere sahiptir. Kuran bu denli etkili bir anlatıma sahip olmasını büyük oranda teşbihe borçludur diyebiliriz. Bunu daha iyi anlayabilmek için Kuran deyimlerinde teşbihin temel özelliklerini incelemek yeterli olacaktır kanaatindeyiz.

⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 102-103; Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân*, I, 358; Hemezânî, *el-Elfâzu'l-Kitâbiyye*, s. 105-106; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luga*, I, 291; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, I, 234; İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-Luga*, II, 241; Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 273-274; Seâlebî, *Fıkhü'l-Luga*, s. 136; Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, I, 348; İbn Side, *el-Muhassas*, III, 53; Vâhidî, *el-Vasît*, I, 394; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 398-399; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, I, 372; Nisâbü'rî, *Meânî'l-Kur'ân*, VII, 282; Semîn, *Umdetu'l-Huffâz*, I, 561-562; İbn Mülakkin, *Garîbu'l-Kur'ân*, s. 88; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîr*, s. 857; İbn Hacer, *Gurâsu'l-Esâs*, s. 107; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, III, 79-81; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 957; İbrahim Yazıcı, *Nüc'atü'r-Râid*, I, 112; Derveze, *Kur'an Tefsiri*, V, 306-307; Mahmut Sâfi, *İrâbu'l-Kur'an ve Beyânuh*, II, 74; Muhittin Derviş, *İrâbu'l-Kur'an ve Beyânuh*, I, 429; Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Esâsi*, s. 1135; Fadl, *el-Belâga*, s. 90; Eren, s. 47.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cemal, Ömerî, *el-Mebâhisu'l-Belâgiyye fî Dav'i Kadiyyeti'l-İ'câz*, Mektebetu'l-Hafâcî, Kahire, 1990.
- Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbüddin (ö. 1270 h.), *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, 1994.
- Askerî, Ebu Hilal (ö. 395 h.), *Kitâbu Cemheretü'l-Emsâl* (thk. Abdulmecid Gatâmiş), 2. bs., Dâru'l-Cil, Beyrut, 1988.
- Atîk, Abdülaziz, *fi'l-Belâgati'l-Arabiyye (İlmu'l-Beyân)*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, ty.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd (ö. 516 h.), *Meâlimu't-Tenzîl (Tefsîru'l-Begavî)* (thk. Muhammed Abdullah, Osman Cuma, Süleyman Müslim), Dâru Taybe, 2. bs., Riyâd, 1993.
- Bekrî, Şeyh Emîn, *el-Belagatu'l-Arabiyye fî Sevbihe'l-Cedîd (İlmu'l-Beyân)*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1995.
- Beyânünî, Abdulmecid, *Darbu'l-Emsâl fi'l-Kur'ân Ehdâfuhu't-Terbeviyye ve Âsâruh*, 1. bs., Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1991.
- Beyzavî, Nasîrüddin Ebû Said Abdullah b. Ömer (ö. 791 h.), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrut, 1988.
- Bikâî, Burhaneddin Ebu'l-Hasan İbrahim Ömer (ö. 885 h.), *Nazmu'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Suwer*, 1. bs., Yy., 1969.
- Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belagat)*, Enderun Yay., İst., 1989.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (ö. 256 h.), *Sahîhu'l-Buhâri*, 2. bs., Çağrı Yay.- Dâru Sahnûn, İst.,-Tunus, 1992.
- Bursevî, İsmail Hakkı (ö. 1137 h.), *Tenvîru'l-Ezhân min Tefsîri Rûhi'l-Beyân* (thk. M. Ali es-Sâbüni), Dâru'l-Kalem, 1. bs., Beyrut, 1988.
- Câhiz, Ebu Osman Amr b. Bahr (ö. 255 h.), *Kitâbu'l-Hayavân* (thk. Abdusselam Muhammed Harun), 2. bs., Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Mısır, ty.
- Cündioğlu, Düccane, *Anlamın Buharlaşması ve Kur'ân*, Kitabevi, 3. bs., İst., 1995.
- _____, *Kur'ânu Anlama'nın Anlamı*, Kitabevi, 4. bs., İst., 1998.
- Cürcânî, Abdulkâhir, *Kitâbu Esrâri'l-Belâga* (thk. Hellmut Ritter), İ.Ü. Yay., İst.
- Derveze, M. İzzet (ö. 1984 m.), *et-Tefsîru'l-Hadîs (Nüzul Sırasına Göre Kur'ân Tefsîri)* (trc. Komisyon), Ekin Yay., 2. bs., 1988.
- Divânu Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî* (şerh. el-Vâhidî, thk. Ömer Faruk et-Tabbâ'), Beyrut, ty.
- Draz, Muhammed Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'ân* (trc. Suat Yıldırım), Akçağ, Ank. 1985.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf (ö. 754 h.), *el-Bahru'l-Muhîd*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1992.
- Ebû Sa'd, Ahmed, *Mu'cemu't-Terâkîb ve'l-İbârâti'l-İstilâhiyyeti'l-Arabiyye el-*

- Kadîmetu minhâ ve'l-Müvelled*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1987.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsenna et-Teymî (ö. 210 h.), *Mecâzu'l-Kur'an* (thk. Muhammed Fuâd Sezgin), Müessesetü'r-Risâle, 2. bs., Beyrut, 1981.
- Ebu Zeyd, Nasr Hâmid, *İlahi Hitabın Tabiatı* (trc. Mehmet Emin Maşalı), Kitâbiyât, Ank., 2001.
- Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İst., ty.
- Enbârî, Ebubekir Muhammed b. el-Kâsım (ö. 328 h.), *ez-Zâhir fî Meânî Kelimâti'n-Nâs* (thk. Hâtem Sâlih ez-Zâmin), 1. bs., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1992.
- Eren, Şâdi, *Kur'anda Teşbih Ve Temsiller*, Işık Yay., 1. bs., İst., 2002.
- Fadl, Hasan Abbas, *el-Belagatü Fünûnuhâ ve Efnânuhâ (İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî')*, 1. bs., Dâru'l-Furkân, Amman-Ürdün, 1987.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyâd (ö. 207 h.), *Meânî'l-Kur'an* (thk. Abdu'l-Fettâh İsmail Çelebi), Dâru's-Sürûr, Beyrut, ty.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub (ö. 817 h.), *el-Kâmûsu'l-Muhîd* (thk. Mektebetü Tahkiki't-Türâs fî Müesseseti'r-Risâle), 4. bs., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1994.
- Gatâmiş, Abdulmecid, *el-Emsâlu'l-Arabiyye, Dirâsetun Târîhiyye Tahlîliyye*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1988.
- Habenneke, Abdurrahman el-Meydani, *el-Emsâlû'l-Kur'âniyye*, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1980.
- _____, *Emsâlû'l-Kur'an ve Suverün min Edebîhi'r-Râfi'*, Dâru'l-Kalem, 2. bs., Dimeşk, 1992.
- Halefullah, Muhammed Ahmed, *Kur'an'da Anlatım Sanatı* (trc. Şaban Karataş), Ank. Okulu, Ank., 2002.
- Hâlidî, Salah Abdülfettah, *Nazariyyetü't-Tasvîr inde Seyyid Kutup*, Dâru'l-Furkân, Ürdün, 1983.
- Hâşimî, Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâga fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 15. bs., Kahraman Yay., İst., 1984.
- Hemazânî, Abdurrahman b. İsâ b. Hammâd (ö. 320 h.), *Kitâbu'l-Elfâzi'l-Kitâbiyye* (thk. İmîl Bedî' Yakub), 1. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.
- Hicâzî, Muhammed Mahmud, *et-Tefsîru'l-Vâdîh*, Dâru't-Tefsîr, 10. bs., Kahire, 1992.
- Hûlî, Emin, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod* (trc. Mevlüt Güngör), Kur'an Kitaplığı, İst., 1995.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, yy., ty.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* (thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrut, 1993.
- İbn Düreyd, Ebûbekir Muhammed b. el-Hasan (ö. 321 h.), *Kitâbu Cemheretu'l-Luga* (thk. Remzi Münir Bağlebekki), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1. bs., Beyrut, 1987.

- İbn el-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman (ö. 597 h.), *Zâdü'l-Mesîr fî İlmî't-Tefsîr* (thk. Muhammed b. Abdurrahman), Dâru'l-Fikir, 1. bs., Beyrut, 1987.
- İbn el-Mulakkin, Sirâcüddin Ebu Hafıs Ömer (ö. 808 h.), *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân* (thk. Semir Taha el-Meczûb), Âlemü'l-Kütüp, 1. bs., Beyrut, 1987.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin b. Zekeriyya (ö. 395 h.), *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga* (thk. Abdüsselâm Muhammed Harun), Dâru'l-Cil, 1. bs., Beyrut, 1991.
- İbn Hacer, el-Askalânî (ö. 852 h.), *Gurâsü'l-Esâs* (thk. Tefvik Muhammed Şâhin), 1. bs., Mektebetü'l-Vehbe, Kâhire, 1990.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (ö. 276 h.), *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. bs., Beyrut, 1981.
- _____, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân* (thk. es-Seyyid Ahmed Sakr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1978.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mükerrerem (ö. 711 h.), *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, 3. bs., Beyrüt, 1994.
- İbn Reşîk, Ebu Ali el-Hasen el-Gayravânî, *el-Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbih* (thk. Muhammed Gargazân), 1. bs., Dâru'l-Ma'rife, Lübnan, 1988.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Endelüsi (ö. 458 h.), *el-Muhassas*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- İbrahim el-Yazıcı, el-Lübnânî, Kitâbu *Nüc'ati'r-Râid ve Şir'ati'l-Vâlid fî'l-Müterâdif ve'l-Mütevârid*, Mecmeu'l-Maârifil-İslâmiyye, Lahor, Pakistan, ty.
- İmil Bedî', Yakub, *Mevsuatu Emsâli'l-Arab*, Daru'l-Cil, Beyrut, 1995.
- İzz b. Abdisselâm (ö. 660 h.), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru İbn Hazm, 1. bs., Beyrut, 1996.
- _____, *Mecâzu'l-Kur'ân* (thk. M. Mustafa b. el-Hâcc), 1. bs., Trablus, 1992.
- Kâsımî, Ali, *et-Teâbirü'l-Istilâhiyye ve's-Siyâkiyye ve Mu'cemun Arabiyyun Lehâ*, yer. yy.
- Kâsımî, Muhammed Cemâleddin, *Mehâsinu't-Te'vîl*, Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, ty.
- Kazvinî, el-Hatib, Celâlüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'düddin, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâga el-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- Kocakaplan, İsa, *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, M.E.B. Yay., İst., 1992.
- Koçak, Süleyman, *Kur'an'da Deyimler* (Basılmamış Doktora Tezi), Sos. Bil. Enst., Ank., 1998.
- Komisyon (Ali el-Cârim, Mustafa Emîn), *el-Belagatü'l-Vâdiha*, Dâru'l-Meârif, Mısır, 1969.
- Komisyon (Hafnî Nâsıf, Muhammed Diyâb, Sultan Muhammed, Mustafa Tamûm), *Belagat-Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri* (trc. Nusrettin Bolelli), MÜ.İ.F.V. Yay., İst., 1993.
- Komisyon (Mahmud İsmail Sinî, Muhtar et-Tâhir Hüseyin, Seyyid Avâd el-Kerim ed-Devş), *el-Mu'cemu's-Siyâki li't-Ta'bîrâti'l-Istilâhiyye*, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, Beyrut, 1996.

- Komisyon (Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye), *Mu'cemu Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 3. bs., İntişâratu Nâsır Hüsrev, Tahrân, 1945.
- Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Arabî el-Esâsî*, Larus, yy., ty.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (ö. 671 h.), *Muhtasarü Tefsiri Kurtubî* (thk. Muhammed Kerim Râcî), 2. bs., Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut, 1986.
- Kutup, Seyyid, *Kur'ânda Edebî Tasvir* (trc. Süleyman Ateş), Hilal Yay., İt., 1996.
- Mahmud Sâfî, *el-Cedvel fi İrâbi'l-Kur'ân ve Sarfihî ve Beyânihî*, Dâru'r-Reşid, 3.bs., Beyrut 1995.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb (ö. 450 h.), *en-Nüketü ve'l-Uyûn* (thk. Seyyid Abdulmaksûd), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, ty.
- Meydânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm en-Nisâbüri, *Mecmeu'l-Emsâl* (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulmecid), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ty.
- Muhammed Fuâd, Abdulbâkî, *Mu'cemu Garîbi'l-Kur'ân Müstahrecen min Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, 2. bs., Beyrut, ty.
- Muhyiddin ed-Dervîş, *İrâbu'l-Kur'âni'l-Kerim ve Beyânüh*, Dâru İbn Kesîr, 4. bs., Beyrut, 1994.
- Müberrid, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd (ö. 285 h.), *el-Kâmil fi'l-Luga* (thk. Muhammed Ahmed Ed-Dâlî), Müessesetü'r-Risâle, 2. bs., Beyrut, 1993.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (ö. 701 h.), *Medâriku'l-Tenzil*, Dâru'l-Kalem, 1. bs., Beyrut, 1989.
- Nisâbüri, Mahmut b. Ebi'l-Hasan b. el-Hüseyn (ö. 555 h.), *Vadhu'l-Bürhân fi Müşkili'l-Kur'ân* (thk. Safvân Adnân Dâvûdî), Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1990.
- Pala, İskender, İcâz ve Kompozisyon, *Diyanet Dergisi*, c. 29, sy. 4, Ank., 1993.
- Râfîi, Mustafa Sâdık, *İcâzu'l-Kur'ân ve'l-Belâgatü'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1990.
- Râgıb el-İsfehânî (ö. 425 h.), *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân* (thk. Safvân Adnan Dâvûdî), 1. bs., Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1992.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer (ö. 606 h.), *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrût, 1990.
- _____, *Nihâyetü'l-İcâz fi Rivâyeti'l-İcâz* (thk. Bekri Şeyh Emîn), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1. bs., Beyrut, 1985.
- Seâlebî, Ebû Mansûr Abdulmelik Muhammed b. İsmail (ö. 429 h.), *Kitâbu Fikhi'l-Luga ve Sirri'l-Arabiyye* (thk. Fâiz Muhammed, İmil Yakub), 1. bs., Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1993.
- _____, *Simâru'l-Kulûb fi'l-Muzâfi ve'l-Mensûb* (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-Maârif, Kâhire, 1985.
- Sekkâkî, Ebû Yakub Yusuf b. Ebû Bekir Muhammed b. Ali (ö. 626 h.), *Miftâhu'l-Ulûm* (tlk. Naîm Zerzûr), 1. bs., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.

- Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Ahmed b. İbrâhim (ö. 375 h.), *Tefsîru's-Semerkandî* (thk. Ali Muhammed, Adil Ahmed, Zekeriya Abdulmecid), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1993.
- Semîn, Ahmed b. Yusuf el-Halebî (ö. 756 h.), *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz* (tlk. Muhammed ALTuncu), 1. bs., Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1993.
- Soysal, M. Orhan, *Edebî Sanatlar ve Tanınması*, MEB Yay., Ank., 1998.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebubekir (ö. 911 h.), *Mu'tereku'l-Ekrân fî İcâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1. bs., Beyrut, 1988.
- _____, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (trc. Komisyon), Hikmet Neşriyat, İst., 1987.
- Şerif Mansûr b. Avn el-Abdelî, *el-Emsâl fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Âlemu'l-Ma'rife, Cidde 1985.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 1250 h.), *Fethu'l-Kadîr: el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefâsîr*, 1. bs., Beyrut, 1995.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (ö. 310 h.), *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyî'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrut, 1992.
- Tabersî, Ebu Ali el-Fadl b. el-Hasen (ö. 548 h.), *Mecmeu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, ty.
- Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugatı*, Enderun Yay., İst., 1984.
- Tülücü, Süleyman, "Kur'ân-ı Kerim'in Nüzul Süresi İçinde Arap İleri Gelenleri ile Edip ve Şairlerin Ona Karşı Tavrı ve Taktikleri" (Tebliğler), *I. Kur'ân Sempozyumu*, Bilgi Vakfı Yay., Ank., 1994.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Neysâbüri (ö. 468 h.), *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'ân'ül-Mecîd* (thk. Adil Ahmed, Ali Muhammed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrût, 1994.
- Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Alevî, *Kitâbu't-Tirâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrut, 1995.
- Zebîdî, Ebübekir Muhammed b. el-Hasan b. Abdullah el-Endelüsi (ö. 379 h.), *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (thk. Ali Şeyrî), Dâru'l-Fikir, Beyrut, 1994.
- Zeccâc (ö. 311 h.), Ebû İshâk İbrahim b. es-Sirri, *Meâni'l-Kur'ân* (thk. Abdulcelil Abduh Çelebi), Âlemu'l-Kutub, 1. bs., Beyrût, 1988.
- Zemahşeri, Cârullah Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (ö. 538 h.), *el-Müstaksâ fî Emsâli'l-Arab*, 2. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.
- _____, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Akâvil*, 1. bs., Dâru'l-Fikr, 1977.
- Zerzûr, Muhammed Adnân, *Ulûmu'l-Kur'ân*, el-Mektebü'l-İslâmî, 3. bs., Beyrut, 1991.